

Слюсар Вадим

доктор філософських наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-5593-0622>

Кучменко Віталій

кандидат економічних наук, доцент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-3822-3528>

Оксютрович Марина

кандидат філософських наук
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-8574-4268>

Слюсар Микола

асистент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-1480-1111>

Коршак Валерія

асистент
Державний університет «Житомирська політехніка»
<https://orcid.org/0009-0007-3971-0287>

Гносеологічний потенціал сучасних соціально-психологічних теорій тероризму та контртероризму

Анотація. У статті досліджено гносеологічний потенціал сучасних соціально-психологічних теорій тероризму та контртероризму через аналіз концепцій Анни Гейфман та Данієля Келера, зосереджуючись на психологічних, соціально-філософських та історичних аспектах цього явища. Основна увага приділена еволюції тероризму від індивідуальних актів до масового феномену, зокрема через призму російського революційного терору кінця XIX – початку XX століття, та його впливу на сучасні форми екстремізму, такі як ультраправий і «вуликовий» тероризм. Розглядаються психологічні механізми радикалізації, включаючи відчуження, танатофілію та дегуманізацію, а також процеси дерадикалізації та дисенгейджменту, що базуються на факторах «штовхання» та «притягання». Аналізується роль інтелігенції, літератури та соціальних мереж у нормалізації насильства, а також стратегії протидії насильницькому екстремізму (CVE). У контексті сучасних викликів, таких як зростання антиіммігрантських рухів та психологічна залежність від насильства, підкреслюється необхідність міждисциплінарного підходу для розробки ефективних контртерористичних стратегій. Актуальність дослідження для України полягає в потребі глибшого розуміння психосоціальних механізмів радикалізації для зміцнення національної безпеки та протидії гібридним загрозам. Зроблено висновки щодо перспектив використання цих теорій для вдосконалення превентивних заходів і управління контртерористичними процесами.

Ключові слова: тероризм; контртероризм; соціально-психологічні теорії; соціальна філософія; сучасна філософія; радикалізація; масова свідомість; дерадикалізація; ультраправий тероризм.

Актуальність. Сучасні соціально-психологічні теорії тероризму та контртероризму відкривають нові перспективи для розуміння цього складного феномена, аналізуючи його психологічні, соціальні та історичні витоки. Актуальність проблеми дослідження зумовлена низкою факторів: тероризм залишається однією з ключових загроз глобальній безпеці, набуваючи нових форм, таких як «колективний» чи «вуликовий» тероризм, що ускладнює його прогнозування та протидію; зростання

радикалізації в різних суспільствах, зокрема через соціальні мережі та антиіммігрантські рухи, вимагає глибшого розуміння психологічних і соціальних механізмів, що сприяють екстремізму; нормалізація насильства та «культура смерті» в суспільній свідомості, як це було в російській імперії та спостерігається на цих територіях донині, створює моральний вакуум, що сприяє радикалізації молоді. Особлива увага приділяється еволюції тероризму від індивідуальних актів до масового явища, що набуває нормалізації в суспільстві. Комплексне вивчення тероризму та методів його подолання є необхідним для розробки превентивних заходів і зміцнення соціальної стабільності.

Мета статті – розкрити концептуальний характер ідей Анни Гейфман та Даніеля Келера щодо осмислення проблем тероризму та контртероризму, здійснених у міжпредметній площині психологічних та воєнних наук, виявити потенціал управління контртерористичними процесами профільними службами.

Ступінь дослідження проблеми. Проблематика терористичних загроз та визначення принципів та механізмів боротьби з ними уже неодноразово знаходила відображення у наукових розвідках авторів [11: 12: 13]. Значимою є праця «Психологія тероризму» колективна монографія за редакцією Брюса Бонгара, Лізи М. Браун, Ларрі Е. Бойтлера, Джеймса Н. Брекенріджа та Філіпа Г. Зімбардо, яка містить статті провідних національних та міжнародних експертів з психологічних аспектів тероризму, зокрема тематика стосується проблем розуміння причин, наслідків тероризму та психологічної допомоги учасникам терористичних груп [10]. Книга «Повстання дияволів» у історико-психологічному зрізі описує діяльність революціонерів, злочинців і шпигунів, які сформували сучасний тероризм і реагували на нього, показуючи, як радикали перетворилися на «дияволів, що повстали з пекла» [1]. Монографія Й.Горгана «Психологія терористів» пропонує критичний аналіз психології терористів, показуючи, що ґрунтовні дослідження не виявляють у них психопатологій, а демонструють їхню «нормальність» із психологічної точки зору. Вивчення процесів, що впливають на терористів, формує нове розуміння їхньої психології, яке має важливі наслідки для протидії насильницькому екстремізму [7]. У іншій статті він доводить, що спроби створити психологічний профіль терористів зазнали невдачі, однак нові дослідження пропонують перспективні підходи до розуміння психосоціальних процесів тероризму, що охоплюють три фази: залучення, участь у терористичній діяльності та відмова від неї, яка може, але не завжди, вести до дерадикалізації. Ці фази мають унікальні особливості, що впливають на стратегії боротьби з тероризмом, причому особлива увага приділяється фазі відмови, де психологічні дослідження можуть значно вдосконалити контртерористичні операції [6]. Колектив французьких науковців здійснив спробу визначити, чи пов'язані радикалізація та тероризм з психічними розладами. У своєму систематичному огляді їм не вдалося виявити значного зв'язку між цими явищами та процесами, хоча й визнали, що деякі дослідження свідчать про високий рівень психічних розладів у підгрупах радикалізованих осіб та терористів-одинаків [14].

Викладення основного матеріалу. Анна Гейфман – американська історикиня, спеціалістка з політичного екстремізму, історії та психології тероризму, яка виявляє стимули екстремістської поведінки та вплив організованого насилля на повсякденне життя цивільного населення. Аналізуючи історичні події в Російській імперії наприкінці XIX – початку XX століття, А.Гейфман зазначає, що революція у той час стала модним явищем, а ескалация екстремізму була зумовлена співіснуванням соціально-економічного прогресу та політичної відсталості, що породжувало конфлікти між новими соціальними групами та всередині них. Ці «зайві люди», відчуваючи розчарування і відторгнення, часто ставали терористами, поповнюючи лави різних організацій, які декларували боротьбу з існуючим політичним режимом насильницькими методами. Якщо у 1860-1870-х роках терористи переважно походили з привілейованих верств, то на початку XX століття більшість складали робітники першого покоління – вихідці з бідних селянських родин, які важко адаптовувалися до міського життя. Ці люди, живучи в злиднях і зазнаючи психологічних труднощів, легко піддавалися радикальній агітації, особливо після революції 1905 року, коли половина політичних убивств, організованих есерами, була скоєна робітниками. Селяни, переселяючись до міст, втрачали ідентичність і ставали вразливими до радикальних ідеологій. Рекрутери використовували відчуження «дислокованих осіб», пропонуючи їм нову ідентичність і просту дихотомію: усе, що сприяє революції, добре; усе, що заважає, – зло. Значну роль відігравали також жінки (особливо з вищих і середніх класів), які, маючи обмежені умови самореалізації через незначний доступ до освіти та політики, долучалися до радикальних рухів (жінки становили третину Бойової організації есерів і чверть усіх терористів). У росії література (Л.Андрєєв, М.Горький) романтизувала терористів, зображаючи їх мучениками. Інтелігенція підтримувала екстремістів фінансово та морально, вважаючи це своїм етичним обов'язком [2: 4: 5].

Терористи початку XX століття в цій країні частіше походили з національних меншин – євреїв, поляків, народів Балтії та Кавказу, оскільки були на найнижчих щаблях соціальної ієрархії та зазнавали впливу національно-визвольних ідей. Тероризм став каталізатором і результатом кризи, підірвавши основи царизму та провокуючи масові заворушення після «Кривавої неділі» 1905 року, коли революційна активність набула небачених масштабів. Революційний терор початку XX століття в цій

країні мав значний вплив на уряд і суспільство, викликаючи хаос, страх і дезорганізацію, досяг своєї мети: урядові структури були паралізовані, а чиновники відчували безпорадність і відчай. Щоденні вбивства державних службовців за допомогою бомб, револьверів чи ножів створювали атмосферу паніки, а після 1905 року терор став безладним, і жертвами часто ставали рядові поліцейські, солдати, вартові та навіть цивільні особи. Поліція акумулювала всі ресурси на боротьбу з політичними вбивствами та експропріаціями, ігноруючи інші форми революційної діяльності. На думку А. Гейфман, тероризм перетворився на «спорт», де екстремісти, особливо анархісти та максималісти, змагалися у кількості вбивств і грабежів, втрачаючи ідеологічну основу. Через такий вплив поняття приватної власності втратило значення для терористів нового типу, які, на відміну від народовольців XIX століття, без докорів сумління грабували банки, магазини та приватні оселі. Жертвами ставали не лише буржуа, а й ті, хто не виявляв лояльності до революціонерів, включаючи монархістів, духовенство, суддів і свідків. Страх пронизував суспільство: люди встановлювали потрійні замки, уникали незнайомих, а трунарі та священники боялися обслуговувати жертв терактів. Партія соціалістів-революціонерів (ПСР) стала головним організатором тероризму в Російській імперії, офіційно включивши його до своєї програми і створивши Бойову організацію для його реалізації. Вони відзначилися спланованими та успішними замахами на високопосадовців у Санкт-Петербурзі та Москві. Хоча теоретики ПСР (такі як Віктор Чернов), стверджували, що терор є лише одним із методів, який доповнює масову боротьбу, багато терактів були елементарними актами помсти. Бойова організація діяла автономно, дотримуючись суворої конспірації, що відокремлювала її від решти партії, а її учасники вважали себе елітою, що несе «революційний хрест», і часто ігнорували партійне керівництво. Після арештів у 1905 році та видання Жовтневого маніфесту Бойова організація втратила силу, а тероризм ПСР, дедалі більше віддалявся від теоретичних цілей, стаючи самодостатнім і хаотичним, що відображало ширшу тенденцію революційного насильства в імперії. Анархістські групи з'явилися в 1903 році в Білостоці, Одесі, Ніжині, переважно з перебіжчиків від есерів та соціал-демократів. У 1905-1907 роках анархістські осередки швидко зростали, особливо в Україні, на Кавказі та в західних областях імперії. Багато анархістів відкидали ідеологічні дискусії, надаючи перевагу радикальним діям, зокрема тероризму [5].

У 1905-1917 роках багато революціонерів здійснювали теракти та експропріації з особистих, а не політичних мотивів, тобто більшість нових терористів не мали політичної свідомості, діючи під гаслами типу «Смерть негідникам!». Деякі екстремісти, як Лідія Єзерська, вдавалися до терору через прагнення самоствердження чи славнозвісності. Багато хто приєднувався до терору заради особистих вигод, прикриваючись революційною риторикою. Алкоголізм і розгульний спосіб життя були поширеними серед екстремістів, особливо в тюрмах і засланні, де вони поводитися як кримінальники [5].

Психічна нестабільність часто спонукала людей до тероризму, особливо в умовах революційного хаосу після 1905 року. Лідери екстремістів свідомо залучали психічно нестабільних осіб, надаючи їм базову революційну ідеологію. Таким прикладом є Камо, який мав дитячі травми, що посилювали його жагу до насильства. Після 1905 року зростання соціальних заворушень спричинило сплеск психічних розладів і самогубств, а тероризм для багатьох став способом «флірту зі смертю» або втечею від емоційних проблем через героїчне самогубство. Радикали прагнули знищити середовище, частиною якого були самі, через внутрішній конфлікт і відсутність вищих принципів. Гейфман розглядає справу Євно Азефа – подвійного агента, який був лідером терористичної організації і водночас працював на царську охоронку, – як приклад психологічної заплутаності в терорі. Це ілюструє, як тероризм стає пасткою для учасників, де психологічні мотиви, такі як жага влади, помсти чи самоідентифікації через насильство, перекривають політичні ідеали. Деякі терористи, як Зінаїда Коноплянікова, раділи власним смертним вирокам, сприймаючи страту як свято. Для значної частини революційних бойовиків початку XX ст. насильницька акція була формою «замаскованого» самогубства, тобто операції планувалися так, щоб шанс на виживання був мінімальним, а смерть стала очікуваним результатом. У цьому контексті А.Гейфман вказує на паралель між гаслами російських революціонерів із культом «прекрасної смерті» та «піснями шагідів» у сучасних підручниках для підготовки смертників. Садизм серед терористів став поширеним після 1905 року, виправдовуючись «революційною необхідністю». Жорстокість проявлялася в тортурах, умисному спотворенні тіл жертв і символічних актах насильства. Сама революційна діяльність викликає сильну залежність, і на відміну від інших наркотиків, постійне прагнення до далекоглядних ідеалів забезпечує нескінченне відчуття захоплення, підкріплене обіцянкою неминучого грандіозного тріумфу. Місцеві комітети ЧК прославились специфічними формами тортур: скальпування у Харкові, живе поховання у Кременчуці, розп'яття в Катеринославі, ув'язнення з розкладеними тілами в Києві. Жертв катували без слідства чи суду, включаючи старих, дітей і жінок. Ленін використовував терор для залякування, роблячи його ірраціональним, щоб знищити здатність людей до раціонального мислення, перетворюючи їх на «заякане стадо». Зінов'єв у 1918 році заявляв, що з 100 мільйонів населення Росії 90 мільйонів мають бути під контролем, а решту – знищено. Жорстокість була частиною більшовицької ідеології, яка виправдовувала масові репресії як засіб «формування комуністичної людини» [5].

Після 1905 року в тероризмі активно брали участь неповнолітні, часто віком 14-19 років. Близько 22% есерів-терористів були віком 15-19 років, 45% – 20-24 роки. Молодь приваблювала романтика терору, культ динаміту та револьвера, створений партійними лідерами. Неповнолітні, особливо єврейська молодь, часто приєднувалися до анархістів через бідність і відчай. Деякі підлітки з заможних сімей брали участь у терорі, бунтуючи проти батьківського авторитету. Також і психічна нестабільність та схильність до самогубства були характерними для багатьох юних терористів. Підлітки часто сприймали тероризм як захоплюючу гру, наповнену таємницями та героїзмом. Дорослі екстремісти використовували неповнолітніх для стеження, транспортування зброї та здійснення терактів.

Загалом, терористи «нового типу», які діяли на початку XX століття, відрізнялися від попередників цинізмом, незалежністю від партійного керівництва та відсутністю чіткої ідеології, що робило їх провідниками сучасного екстремізму. Тероризм послабив царський режим, паралізувавши чиновників страхом, але не зміг повалити його самотійно. Нездатність уряду ефективно протидіяти терору та відсутність сильного ліберального руху поглибили політичну кризу, що призвела до Лютневої революції 1917 року. Багато терористів після 1917 року приєдналися до більшовицького «червоного терору», застосовуючи свій досвід у репресивних органах ЧК і ГПУ [4].

Анна Гейфман аналізує походження сучасного тероризму, пов'язуючи його з революційним насильством у Російській імперії на початку XX століття. Вона наголошує, що саме російські революціонери створили багато організаційних і тактичних моделей терору, які стали зразком для майбутніх екстремістських рухів. Більшовизм, нацизм і радикальний іслам поділяють ідею поділу на «вірних» (безсмертних) і «ворогів» (зло), що виправдовує насильство. Тоталітарна ідея «примусової чистоти» не допускає компромісів, а терор стає інструментом для «порятунку» людства через знищення. Терористи виправдовували насильство як «священний обов'язок» перед народом. Особливо небезпечним стало те, що терор почав набувати масового характеру й став «нормалізованим» у суспільній свідомості. Гейфман описує «культуру смерті», коли насильство розглядалося як форма жертвності та героїзму. У своїй практиці російські терористи передбачили методи кінця XX-XXI століття, саме російський досвід став своєрідним «лабораторним експериментом» тероризму, адже він надихнув як комуністичні, так і фашистські рухи, а згодом – глобальні терористичні мережі. Гейфман проводить паралелі між революційним терором у росії та сучасними формами ісламського екстремізму. Так, «шагідизм» як модель поведінки існував у російському тероризмі задовго до його близькосхідних форм, прикладом чого є теракт, вчинений Євстилією Rogozinnikova 15 жовтня 1907 р., яка прийшла в петербурзьке управління тюрем із 13 фунтами вибухівки, фактично як «жива бомба» (бомбу вона так і не застосувала, застреливши начальника тюремного управління) [2]. Також вона прямо проводить інші історичні паралелі: «шантаж смертю» у російських есерів і максималістів та хвиля самопідривів «Хезболли» у 1980-х, «Тигрів визволення Таміл-Ісламу» та ін. Підґрунтям для тероризму Гейфман визначає «емпатію до злочинця» як сталу російську культурну опцію: співчуття до повстанця / каторжника, літературна героїзація «розбійника-робінгуда» на кшталт Григорія Котовського, що створює моральний коридор для насильства. Терористи використовують дегуманізацію, зображаючи ворогів як тварин, щоб виправдати насильство. У росії на початку XX століття революціонери називали ворогів «звірами» чи «хижими птахами», які «п'ють кров народу». Це звільняє від почуття провини, адже вбивство «нелюда» сприймається як самозахист. Насильство розглядається як «очищення» суспільства. Ленін закликав знищувати «шкідливих комах» (ворогів революції), Сталін використовував термін «чистка», нацисти прагнули «очистити» Німеччину від євреїв, а ХАМАС називає Ізраїль «раком». Максималіст Іван Павлов у 1907 році поділив людство на «етичні раси»: революціонери (вища раса) проти «хижаків» (капіталісти, влада), які мають бути знищені через їхню «моральну неповноцінність». Загалом історія тероризму (від росії до сучасних джихадистів) показує, за А. Гейфман повторюваність моделей: відчуження, танатофілія, ритуальне насильство [3].

У США нині інтелігенція деконструє традиційні цінності (віру, сім'ю, гендер), створюючи новий вакуум, який заповнюється радикальними ідеологіями. Літературні нігілісти наполегливо популяризують постмодерністське сприйняття реальності як суб'єктивного ментального конструкту. В результаті, люди як ніколи неохоче відрізняють правду від брехні або називають гідне та мерзенне своїми справжніми іменами. Як і будь-який «соціальний конструкт», ідентичність може бути відкинута та замінена за бажанням новоствореним образом себе. Політична коректність і цензура обмежують свободу слова, а 62 % американців бояться висловлювати свої погляди. Молодь, позбавлена цінностей, стає вразливою до демагогів, які пропонують нові «священні» ідеали, такі як «расова справедливість» [4].

Даніель Келер (Daniel Koehler) – німецький експерт із дерадикалізації та реінтеграції, директор-засновник Німецького інституту досліджень радикалізації та дерадикалізації (GIRDS), відомий своїми дослідженнями психологічних механізмів, що сприяють виходу осіб із терористичних організацій, а також впливу соціальних і особистих чинників на цей процес. Він аналізує внутрішні та зовнішні тригери, які допомагають терористам переосмислити свою роль і повернутися до суспільства. Після терактів 11 вересня 2001 року та наступних атак у Мадриді, Лондоні, Парижі та інших містах стало

очевидно, що багато терористів радикалізувалися в країнах, де вони народилися, що спонукало уряди до розробки стратегій CVE – протидії насильницькому екстремізму. Ці стратегії враховували досвід громадянського суспільства та інноваційні підходи з Близького Сходу та Південно-Східної Азії, де після початку «війни з терором» з'явилися програми дерадикалізації, зокрема в Ємені, Саудівській Аравії та Сінгапурі. Радикалізація є складним і індивідуальним процесом, що залежить від численних чинників, через що профілювання терористів є неефективним. Програми протидії насильницькому екстремізму (CVE) передбачають комплекс дій, спрямованих на запобігання радикалізації до насильства, а також інтервенційні ініціативи, такі як де-радикалізація та відхід від насильства. CVE поділяється на три рівні за моделлю громадського здоров'я: первинна профілактика (підвищення обізнаності), вторинна (запобігання ризикам) і третинна (запобігання рецидивам). Де-радикалізація та відхід від насильства належать до третинної профілактики. Де-радикалізація передбачає зміну когнітивних установок від екстремістських до поміркованих, тоді як відмова від насильства зосереджується на поведінковій зміні без впливу на ідеологію. Даніель Койлер пропонує комплексну теорію дерадикалізації, спираючись на досвід програм у всьому світі. Дослідник розрізняє процеси де-радикалізації та дисенгейджменту. Дерадикалізація визначається як психологічний процес відмови від екстремістської ідеології, тоді як дисенгейджмент – це зміна поведінки без зміни переконань. Ця різниця викликає дискусії, оскільки деякі дослідники вважають, що ідеологічна зміна не завжди необхідна для припинення насильства. Процеси дерадикалізації та дисенгейджменту класифікуються за чотирма аспектами: добровільні чи примусові, індивідуальні чи групові, фізичне чи психологічне віддалення від радикального середовища, постійні чи тимчасові [9].

Ключову роль у процесі виходу індивідів із радикальних чи екстремістських груп відіграють фактори «штовхання» (push factors) і «притягання» (pull factors). Вони пояснюють, чому люди залишають такі групи, як неонацистські рухи, FARC, Аль-Каїда, ETA, Ісламська держава (ІДІЛ) та інші. Фактори «штовхання» – це негативні соціальні обставини та внутрішні конфлікти, які роблять перебування в групі некомфортним. До них належать: соціальні санкції та стигма – членство в екстремістських групах, наприклад, неонацистських у Норвегії чи Німеччині, може призводити до втрати роботи, погроз чи фізичних нападів, що спонукає до виходу; репресії з боку влади – ув'язнення чи загроза смерті знижують моральний дух членів; виснаження та вигорання – екстремістський спосіб життя призводить до фізичного та психологічного виснаження; сумніви в ідеології – поступова невпевненість у правильності ідеології групи є важливим фактором; гіпофізіція та суперечності – поведінка, що суперечить ідеології, наприклад, насильство чи торгівля наркотиками в групах, які це засуджують, викликає розчарування (наприклад, члени ІДІЛ залишали групу через зґвалтування чи торгівлю нафтою з режимом Асада); втрата підтримки – відсутність обіцяної групою підтримки, особливо під час ув'язнення, знижує лояльність; втрата статусу – зміна ролей чи конкуренція всередині групи може спонукати до економічного переосмислення участі; фізичне насильство – жорстоке поводження в групі, наприклад, покарання за «неправильну» поведінку, як у випадку з німецькою NSU, спонукає до виходу; розчарування результатами насильства – теракти, що викликають суспільне обурення, як у випадку з єгипетськими групами al-Gama'a al-Islamiyya чи al-Jihad, або особисте усвідомлення «перебору» сприяють де-радикалізації (наприклад, Насір Абас після терактів на Балі 2002 року) [9].

Фактори «притягання» – це позитивні зовнішні чи внутрішні стимули, які пропонують привабливі альтернативи. До них належать: прагнення нормального життя – зміна пріоритетів через батьківство чи тиск сім'ї часто спонукає до виходу; нові стосунки – позитивні зв'язки з людьми поза групою знижують лояльність до екстремізму; кар'єрні перспективи – привабливі можливості працевлаштування мотивують до відмови від екстремізму; соціально-політичні зміни – зміни в політичному контексті, що роблять боротьбу застарілою, сприяють колективному чи індивідуальному виходу; вікові фактори – старіння може зробити екстремістський спосіб життя неприйнятним, спонукаючи до пошуку альтернативних ролей; когнітивні тригери – травматичні події, такі як насильство, ув'язнення чи втрата близьких, створюють «когнітивне відкриття», що дозволяє переосмислити участь у групі; поступові сумніви, викликані освітою, новими стосунками чи низкою дрібних подій, також руйнують ідеологічну основу [9].

Ці фактори рідко діють ізольовано; зазвичай вихід із радикальних груп є результатом їхньої комбінації. Повна де-радикалізація (відмова від ідеології) трапляється рідше, ніж відмова від насильства.

Даніель Койлер розкриває новий характер радикалізації ультраправого тероризму, який тероризм традиційно використовує малі групи, осередки або одинаків, які атакують урядовців і меншини за допомогою вибухів і цілеспрямованих убивств. Такі атаки рідко спрямовані на масові жертви, але ця тактика набуває популярності. Лише 24 % нападів супроводжуються публічними заявами, оскільки ультраправі атаки, як-от вибухи в мечетях, є самодостатніми для створення страху без пояснень. Ультраправе насильство поєднує злочини на ґрунті ненависті та тероризм, що є частиною ідеології, яка не потребує пояснень, що створює ризик сприйняття атак як спонтанних чи ізольованих, хоча вони є стратегічними. Ультраправий тероризм прагне інтегруватися в суспільство, щоб мінімізувати репресії та

максимізувати ефект у довгостроковій боротьбі проти демократичних урядів та «іноземців». Зростання антиіммігрантських рухів спричинило радикалізацію до насильства, стираючи межі між масовими протестами та організованими групами. Атаки на притулки для біженців, мечеті, поліцію чи лівих активістів часто є спонтанними, вчиненими особами без кримінального минулого чи зв'язків із правими групами [8]. Сучасний ультраправий тероризм поєднує злочини на ґрунті ненависті та організований тероризм, зосереджений на довгостроковій низько інтенсивній боротьбі, але з ефектами, подібними до інших форм тероризму. Тактика однаків зменшується, натомість розвивається «колективний» або «вуликовий» тероризм, вбудований у масові антиіммігрантські рухи, які використовують соціальні мережі та посібники для розпалювання ненависті. Правоохоронці не можуть покладатися на виявлення комунікацій чи групових структур, оскільки виконавці часто не мають зв'язків із екстремістами й діють спонтанно після протестів.

Висновки. Сучасні соціально-психологічні теорії тероризму, проаналізовані через призму ідей Анни Гейфман та Даніеля Келера, підкреслюють еволюцію тероризму від індивідуальних актів до масового явища, що нормалізується в суспільстві через культурні та психологічні механізми. Психологічно-історичний аналіз А. Гейфман демонструє паралелі з сучасними формами екстремізму, такими як ісламський радикалізм, де ключову роль відіграють відчуження, танатофілія та дегуманізація ворогів. Психічна нестабільність, алкогольна залежність та прагнення до самогубства часто стають каталізаторами залучення до терористичних груп, перетворюючи терор на форму залежності та самодеструкції. Гейфман наголошує на ролі інтелігенції та літератури в романтизації терористів, що створює моральний вакуум і сприяє радикалізації молоді, особливо з маргіналізованих верств. Даніель Келер акцентує увагу на процесах дерадикалізації та дисенгейджменту, розрізняючи когнітивні зміни ідеології від поведінкових відмов від насильства, що має ключове значення для ефективних програм CVE. Фактори «штовхання» (вигорання, сумніви в ідеології) та «притягання» (прагнення нормального життя, нові стосунки) є основними тригерами виходу з екстремістських груп, рідко діючи ізольовано. Сучасний ультраправий тероризм, за Келером, еволюціонує до «колективного» чи «вуликового» формату, інтегруючись у антиіммігрантські рухи та соціальні мережі, що ускладнює його протидію.

References:

1. Bongar, B., Brown, L.M., Beutler, L.E., Breckenridge, J.N. & Zimbardo, P.G. eds. (2007), *Psychology of terrorism*, Oxford University Press, New York.
2. Crossland, J. (2023), *The rise of devils: Fear and the origins of modern terrorism*, Manchester University Press, Manchester.
3. Geifman, A. (1993), *Thou shalt kill: Revolutionary terrorism in Russia, 1894–1917*, Princeton University Press, Princeton.
4. Geifman, A. (2005), *La mort sera votre Dieu: Du nihilisme russe au terrorisme islamiste*, La Table Ronde, Paris, France.
5. Geifman, A. (2010), *Death orders: The vanguard of modern terrorism in revolutionary Russia*, Praeger, Santa Barbara.
6. Geifman, A. (2021), «Some lessons from the Russian Revolution: How an alluring radical nihilism seduces believers into forms of extremism», *Tablet*, [Online], available at: <https://www.tabletmag.com/sections/history/articles/russian-revolution-lessons-radical-nihilism>
7. Horgan, J. (2008), «From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism», *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, No. 618 (1), pp. 80–94, doi: 10.1177/0002716208317539.
8. Horgan, J. (2014), *The psychology of terrorism (2nd ed.)*, Routledge, London.
9. Koehler, D. (2016), «Right-wing extremism and terrorism in Europe», *Prism*, No. 6 (2), pp. 84–105.
10. Koehler, D. (2016), *Understanding deradicalization: Methods, tools and programs for countering violent extremism (1st ed.)*, Taylor & Francis Group, Routledge, London.
11. Slyusar, V., Vitiuk, I., Kutashev, I., Savitsky, V. & Shpytalenko, H. (2025), «Theories of terrorism and counterterrorism: The epistemological potential of philosophical-ethical theories of the 17th to early 20th centuries», *Society and Security*, No. (2) 8, pp. 80–85.
12. Slyusar, V., Sokolovskyi, O., Kostyuchkov, S. & Slyusar, M. (2025), «PR activities of Muslim organizations in Slovakia: Political and communication analysis», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, No. 44 (5), pp. 124–134.
13. Slyusar, V., Kondratiuk, Yu., Yablonska, N. & Vitiuk, I. (2025), «Strategies and philosophy of coaching in the formation of digital resilience of a national security specialist», *Society and Security*, No. (3) 9, pp. 56–60.
14. Trimbur, M., Amad, A., Horn, M., Thomas, P. & Fovet, T. (2021), «Are radicalization and terrorism associated with psychiatric disorders?», *Journal of Psychiatric Research*, No. 141, pp. 214–222, doi: 10.1016/j.jpsychires.2021.07.004.

Slyusar V., Kuchmenko V., Oksyutovych M., Slyusar M., Korshak V.

The epistemological potential of contemporary socio-psychological theories of terrorism and counterterrorism

Abstract. The article explores the epistemological potential of contemporary socio-psychological theories of terrorism and counterterrorism through an analysis of the concepts proposed by Anna Geifman and Daniel Koehler, focusing on the psychological, socio-philosophical, and historical aspects of this phenomenon. The primary emphasis is on the evolution of terrorism from individual acts to a mass phenomenon, particularly through the lens of Russian revolutionary terrorism of the late 19th to early 20th centuries and its influence on modern forms of extremism, such as far-right and "hive" terrorism. The study examines the psychological mechanisms of radicalization, including alienation, tanatophilia, and dehumanization, as well as the processes of deradicalization and disengagement, driven by "push" and "pull" factors. The role of the intelligentsia, literature, and social media in normalizing violence, alongside strategies for countering violent extremism (CVE), is analyzed. In the context of contemporary challenges, such as the rise of anti-immigrant movements and psychological dependency on violence, the necessity of an interdisciplinary approach to developing effective counterterrorism strategies is highlighted. The relevance of the study for Ukraine lies in the need for a deeper understanding of psychosocial mechanisms of radicalization to strengthen national security and counter hybrid threats. Conclusions are drawn regarding the prospects of applying these theories to improve preventive measures and manage counterterrorism processes.

Keywords: terrorism; counterterrorism; socio-psychological theories; social philosophy; contemporary philosophy; radicalization; mass consciousness; deradicalization; far-right terrorism.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2025.